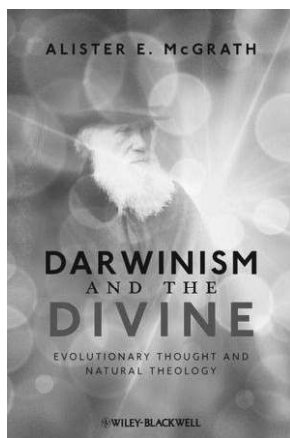

Darwinism and the Divine - Evolutionary Thought and Natural Theology

Alister E. McGrath

Frågan om Charles Darwins och darwinismens förhållande till Gud leder till ett ständigt nytillskott av föredrag, artiklar och böcker. Frågorna är många. Hur var det med Darwin? Var han verkligen ateist? Skulle han inte bli präst? Blev han kristen på sin dödsbädd? Och darwinismen då? Är den allt igenom materialistisk? Eller går modern evolutionslära att förena med kristen tro eller andra religiösa åskådningar? Det kan vara lätt att skriva av sig och ge utlopp för sitt eget hjärtas mening, men det tar tid att

hitta och läsa in sig på relevanta primär- och sekundärkällor och att verkligen försöka reda ut åsikter och skillnader mot bakgrund av sammanhang, influenser och originalitet. Många verkar känna sig kallade att skriva, men få tycks vara utvalda till att bidra med något substantiellt. Alister McGrath hör till den senare kategorin. Det är helt enkelt en fröjd att läsa hans bok. Som läsare behöver man inte ens övertygas av författaren om hans centrala tes, för att erfara att han ändå skriver förnuftigt, respektfullt och mycket elegant. Han är dessutom noga med att definiera betydelsefulla begrepp, försöka reda ut viktiga förlopp och förhållanden samt redovisa sina källor. Arbetet inger respekt.

Boken är pedagogiskt indelad i fyra delar. Den första delen på nästan 40 sidor ägnas just åt definitioner och förtydliganden av viktiga begrepp. Den andra delen på inte fullt 140 sidor ger en historisk exposé av engelsk naturlig teologi från slutet av 1600-talet till Charles Darwin (1809-1882). Den tredje delen på ca 90 sidor redovisar och analyserar den samtida diskussionen om darwinism och naturlig teologi och den fjärde delen på nästan 20 sidor är en avslutning med slutledningar. Mycket finns att skriva och resonera om, och jag hoppas att mitt urval kan fungera som en intellektuell aptitretare.

I sitt förord beskriver McGrath syftet med sin bok. Det är för det första

att identifiera och beskriva olika former av naturlig teologi i England under åren 1690 till 1850 och se hur dessa påverkades av Darwins teorier. För det andra är det att undersöka och utvärdera harmoniseringsförsök i relationen mellan evolutionstanken och naturlig teologi under vår egen tid. Givetvis vill McGrath själv bidra till detta. Om vi utgår ifrån definitionen av naturlig teologi att med förnuftets hjälp utan speciell uppenbarelse komma fram till kunskap om Gud eller om det gudomliga, så förmedlar McGrath redan i bokens inledning slutresultatet av sin forskning att det inte går att hävda med trovärdighet att Darwins teori innebär att den naturliga teologin fick sin dödsstöt. Detta betyder i klartext att inflytelserika kristna teologer och vetenskapsmän tidigt försökte harmoniera darwinismen med den naturliga teologin och deras kristna tro. Författaren beskriver hur detta gick till, men inledningsvis tar han upp sin egen metod, dvs. hur han läste in sig på källmaterialet strikt kronologiskt, för att kunna läsa Darwins arbeten med liknande förutsättningar och en liknande begreppsmässig bakgrund som honom. En föredömlig, men svårgenomförbar strategi.

Efter en genomgång av olika slags inriktningar inom naturlig teologi ger McGrath klartecken för naturlig teologi som sådan, men den måste då vara väl underbyggd av en "robust and intellectually fertile Trinitarian foundation". Begreppet 'trinitarisk' indikerar visserligen en uppenbarad och inte en naturlig teologi, men McGrath menar att en sådan grund erbjuder en ontologisk stabilitet i stället för tillfälliga intuitioner, längtan och förhoppningar. För att kunna arbeta fram en livsduglig naturlig teologi måste den också anta utmaningen från Charles Darwin och hans arv, menar författaren. Ofta har det hävdats att evolutionsteorin omöjliggjorde en naturlig teologi. Och visst tycks naturlig teologi vara bra mycket enklare utan evolutionsteorin, även om naturlig teologi ingalunda är ett problemfritt arbetsområde. Något enklare borde det t.ex. gå att hänvisa till skapelsens skönhet i stort och smått utan evolutionslärens principer i bagaget, för att kunna dra slutsatsen att Gud existerar och till och med är en kärleksfull Gud. Det gick naturligtvis att vara ateist före Darwin, men Richard Dawkins lär ha sagt att Darwin gjorde ateismen intellektuellt tillfredsställande, samtidigt som han i övrigt tycks mena att kristen tro blivit ohållbar. McGrath vill nu visa att det förvisso är möjligt att kombinera evolutionslära med naturlig teologi och kristen tro.

Inledningsvis ställer McGrath frågan om det är försvarligt att använda termen 'darwinism' för att beteckna modern evolutionslära. Vi använder ju inte termen "kopernikanism" för att beteckna det nutida tänkandet om vårt solsystem. Vissa delar av den kopernikanska modellen anses nu vara felaktiga och andra riktiga, och på samma sätt är det med darwinismen, om vi går tillbaka till vad Darwin själv stod för. Skillnaderna är ju så stora och uppenbara. Det är trots allt inte mycket kvar av Darwins ursprungliga teori när det gäller hans uppfattning om ärftlighet och andra föreslagna förändringsmekanismer. Inte ens paradbegreppet "det naturliga urvalet" står sig oanfrätt i den vetenskapliga diskussionen. Nu, menar McGrath, ses det mer som ett nätverk av olika mekanismer. Darwin såg det som ett begrepp, som förklarar evolutionär förändring. Nu ses det mer som ett upprätthållande av en evolutionär anpassning, en dynamisk stabilisering. Så slutsatsen tycks given, men McGrath är diplomatisk och menar att det troligen är oklokt att använda termen 'darwinism' för modern evolutionsbiologi. En randanmärkning här dock. Flera av dem, som debatterade mot Darwin och hans teori, menade just detta om det naturliga urvalet att det hade en stabiliserande funktion och ingalunda en nyskapande. För det senare behövs ju variation, vilket ingen i Darwins samtid kunde förklara utan att ta till tanken om att förvärvade egenskaper nedärvs, dvs. ett slags lamarckism. Det gjorde även Darwin.

Med ett par stycken om darwinismen som ideologi och om metafysisk uppblåsning av evolutionstanken, avrundar McGrath sin första del om förutsättningar och definitioner. Han menar att termen darwinism har blivit till en ideologi för två viktiga grupperingar. Den första gruppen vill försvara en biologiskt grundad ateism, och den andra vill gå emot den. Om ordet darwinism används som en vetenskaplig teori så är den möjlig att falsifiera. Om den används som en världsåskådning, är den, enligt McGrath, bortom vetenskaplig prövning. Thomas Henry Huxley (1825-95), Darwins vapendragare, menade dock att det finns en trosartikel för den som "omvänts" till att tro på vetenskap, och det är en bekännelse till en universell ordning och kausallagens – dvs. lagen om orsak och verkan – absoluta giltighet alltid och överallt, men McGrath menar, förmodligen lite väl snällt, att Huxley identifierar detta som en funktionell förutsättning för vetenskap utan några ideologiska slutsatser. Som metod är kausallagen således okej, men inte som ideologi. Mot Huxley ställer dock McGrath Harvardbiologen Richard Lewontin, som sägs kräva en absolut förpliktelse till materialism före den vetenskapliga

verksamheten. "We cannot allow a Divine Foot in the door", menar Lewontin. Den tidigare Oxfordprofessorn i Public Understanding of Science, Richard Dawkins, är ytterligare en som betraktar darwinism som en världsåskådning, och som stöd citeras bl. a. uppsatsen "Darwin Triumphant: Darwinism as a Universal Truth".¹ McGrath menar dock att så snart darwinismen förs fram som en världsåskådning är det inte längre frågan om enbart vetenskap. Då, menar författaren, dras hela frågan in i ett kulturellt krig, som riskerar att skada såväl darwinismens som evolutionslärens trovärdighet, men det skadar även de vetenskapsmän som för debatten. På ett liknande sätt som denna ideologisering går till så är också evolutionstanken väldigt lätt att blåsas upp från vetenskaplig teori till metafysik. Detta slag av "metaphysical expansion", när vetenskapliga påståenden eller teorier tas till intäkt för metafysiska ställningstaganden menar McGrath vara mycket vanligt inom vetenskapen över huvud taget. Ett tydligt exempel presenterar författaren med Dawkins bok *The Selfish Gene* (Den själviska genen) från 1976, där gener beskrivs som aktiva verksamma individer med ödet i sina egna händer. Dawkins suggestiva bilder och metaforer om gener som skapade oss och som avskilda från den yttre världen ändå kontrollerar oss, manipulerar och kommunicerar etc., kan kokas ned till det empiriskt verifierbara påståendet att gener finns i dig och mig, punkt slut. Inte så mycket för Dawkins att popularisera, med andra ord, om han ska hålla sig strikt till vetenskap.

I den historiska exposén beskrivs hur den engelska varianten av naturlig teologi växte fram efter reformationen och den vetenskapliga revolutionen. McGrath är ganska utförlig och låter en rad stora engelska personligheter inom teologi och naturvetenskap träda fram som exempel. Låt mig nämna Cambridgeteologen och sedermera biskopen John Pearson, matematikern och en av grundarna till The Royal Society, John Wilkins, teologen och biskopen James Ussher, fysikerna Robert Boyle och Isaac Newton, botanisten John Ray och inte minst Cambridgefilosofen William Paley och hans standardverk *Natural theology*, som inleds med den berömda metaforen om klockan, som hittas någonstans, och som inte likt en vanlig sten kan ha legat där i alla tider, utan måste vara ett tecken på en konstruktör. Dawkins svarade ju ungefär 200 år senare med boken *The Blind Watchmaker*. Hos dessa gentlemän från 1600-talet och framåt fanns en absolut vördnad för den naturliga uppenbarelsen vid sidan av den speciella uppenbarelsen, dvs. den heliga Skrift. McGrath menar att det var specifikt engelskt att betona regelbundenheten och

ordningen i naturen. Engelsk protestantism påstås också ha varit generellt negativ till föreställningen om underverk inom naturens hägn. Katolikerna sökte styrka sin position med att hänvisa till under, vilket ledde engelska teologer till ståndpunkten att Gud för länge sedan upphört med sina direkta ingripanden. Newtons lagar var i harmoni med Guds försyn, men grunden för denna samsyn var läran om skapelsen. Gud hade skapat för ungefär sex tusen år sedan och Han hade skapat världen statisk, dvs. ungefär som den såg ut ca sex tusen år senare. Det var en allians mellan protestantisk kristendom och Newtons naturfilosofi.

Just denna statiska syn på skapelsen beskriver McGrath som den "gamla" naturliga teologins stora problem. Den gav inte utrymme för dynamik och utveckling. Denna statiska uppfattning var också Darwins stora fiende. McGrath identifierar här Darwins motståndare, "the doctrine of special creation", dvs. direkt eller omedelbar skapelse av alla arter, av "individual species", men till detta vill jag foga en, som jag ser det, avgörande kritisk synpunkt på McGraths historiska exposé. Det är helt riktigt att Darwin fokuserar sin kritik i arbetet *The Origin of Species* (1859) på anhängare av "special creation" och artkonstans. Gång på gång skriver Darwin att han är övertygad om att arterna inte är oföränderliga, "immutable". Han beskriver det som att det är en ståndpunkt han själv tidigare hade och att majoriteten av alla naturvetenskapsmän och forskare, "most naturalists", fortfarande har. Men detta är och var en skenbild. När man tar del av den samtida forskningslitteraturen och inte minst recensioner av *On the Origin*, skrivna av Darwins mer framstående akademiska kolleger, får man en helt annan bild än den Darwin uppenbarligen ville lyfta fram i sitt arbete. Detta skriver McGrath inte något om, och då får man också som författare finna sig i att bilden av meningsmotsättningarna blir skev och missvisande. Redan Linné hade på 1740-talet ändrat sin uppfattning om artkonstans. En uppfattning Darwin påstår att han tidigare hade, men samtidigt problematiserar ledande Darwinforskare detta, t.ex. James Moore och Adrian Desmond i sin biografi över Darwin, genom att visa att den knappast var så självklar redan under dennes studietid i Edinburgh. I *Theofilos* nr. 3, 2010, skrev jag i artikeln 'Tro och vetenskap: Krig fred eller vad?' om hur Storbritanniens tre ledande vetenskapsfilosofier John Herschel (1792-1871), William Whewell (1794-1866) och John Stuart Mill (1806-1873) ansåg att Darwins teori inte höll måttet rent vetenskapligt, eftersom teorin var så fylld av spekulationer och hypoteser. McGrath skriver om ett viktigt

arbete om naturlig teologi av Whewell, men han skriver inget om den förkrossande vetenskapsteoretiska kritik, som, bland många andra, denne nykantian hade mot Darwins teori. Inte en enda artövergång kunde Darwin ge exempel på, och bristen på empiriskt stöd i en så avgörande fråga irriterade i synnerhet Herschel och Mill. Samtidigt menade ledande geologer och biologer som hans lärare Adam Sedgwick (1785-1873) och biologerna Thomas Vernon Wollaston (1821-1878) och William Hopkins (1793-1866) att Darwin och hans efterföljare blandade ihop variationer inom arter med "verkliga" arter. Visst, ornitologen John Gould, som hjälpte Darwin med att sortera finkar efter forskningsresan med fregatten Beagle, menade att finkvariationerna från Galapagosöarna var olika arter, men den uppfattningen representerade inte något slags forskningsfront. Däremot menade Gould att Gud skapat arterna och att de varit oföränderliga sedan skapelsen, och på så sätt utgjorde han den perfekta motståndaren för Darwin. Gould, eller snarare den som trodde på artkonstans, fungerade ungefär som en "fundamentalist" fungerar i vår tid. Har man bara lyckats etikettera sina mer sofistikerade motståndare med något så hemskt, så är halva slaget vunnet. Någon konstruktiv debatt blir det sällan. Med en sådan huvudmotståndare hamnade givetvis mer resonabla och intellektuellt flexibla meningsmotståndare helt oförtjänt i debattens bakvatten. Det handlade från Darwins sida om ett slags retorisk och strategiskt motiverad marginalisering av just dem, som kunde bjuda Darwin på ett intellektuellt vederhäftigt motstånd.

Vad är då betydelsen av detta med Paleys artkonstans? Jo, McGrath identifierar uppfattningen om *special creation* och artkonstans som just den uppfattning av skapelse, som ledde till allvarliga problem, när man så småningom allt mer uppfattade tillvarons dynamik och förändringspotential. Såväl Linné som ledande engelska kristna naturvetenskapsmän, samtida med Darwin, stod förvisso redan för uppfattningen att de skapade slagen inte motsvarade den artindelning som gjorts inom taxonomin. De skapade slagen ansågs vara av en högre ordning än ett snävt artbegrepp, i vissa fall släkte, i andra fall kanske familj eller ordning, allt beroende på en i grunden otillfredsställande och ofta godtycklig artindelning. Alternativet var att vidga artbegreppet eller reformera taxonomin, vilket naturligtvis skulle ha varit ett Sisyfosarbete. På samma sätt som huvudmotståndaren i Darwins *On the Origin* var företrädare för artkonstans, blir nu i McGraths bok de som står för artkonstans, företrädare för en föråldrad naturlig teologi, när han jämför dem med dem som vill inte-

grera modern evolutionslära med naturlig teologi. Effekten blir densamma. Darwins huvudmotståndare var en enkel halmdocka, som lätt kunde tillbakavisas. McGrath tar över den halmdockan vad gäller naturlig teologi och ger sig på den, låt vara långt mer elegant än Darwin.

In sin tredje del ser McGrath en potential i kyrkofadern Augustinus, eftersom denne gav utrymme för en dynamisk utveckling. Men egentligen lämpar sig inte Augustinus så väl för detta, eftersom han samtidigt stod för artkonstans och en ung jord. En bättre utmaning vad gäller vetenskaplig grund för naturlig teologi skulle McGrath få från t.ex. professorerna Trygve Gjedrem, världsledande expert på djuravel, och Siegfried Scherer, professor i mikrobiologi, som ingalunda står för något slags artkonstans, men en mer sofistikerad skapelseuppfattning, där utgångspunkten är att Gud skapade grundläggande växter och djur med en genetisk potential, vilket såväl ger utrymme för, som förklarar dynamik och förändring, inklusive artbildning, men även existerande reproduktionsbarriärer. McGraths kollega och gode vän John Lennox, professor i matematik vid Oxfords universitet, skulle kunna bidra väsentligt till en sådan grund för naturlig teologi.

Hur visar då McGrath att evolutionstanken kan kombineras med tro på Gud? Ja man skulle kunna beskriva McGraths och andra evangeliska teologers strategi enligt följande. Gud handlar omedelbart och medelbart. Omedelbara eller direkta handlingar identifieras ofta med just skapelse eller under. Medelbara eller indirekta handlingar identifieras med försyn och Guds "kontroll". McGrath och många av dem som refereras i boken menar nu att Gud inte skapade omedelbart utan medelbart. För att fritt citera den Oxfordutbildade prästen Carles Kingsleys reaktion på darwinismen: "Vi vet sedan gammalt att Gud är vis nog att kunna skapa allt, men nu vet vi att han är så mycket visare att han kan skapa så att allting skapar sig självt." Enligt McGrath skapades således universum med vissa grundläggande fysikaliska konstanter och lagar inbäddade i sig, vilka sedan styrde själva tillblivelsen och utvecklingen. Och visst kan Gud ha gjort så, men, om vi utgår från Guds egenskaper, kan Gud lika gärna ha valt att skapa direkt, vilket i så fall torde göra de vetenskapliga försöken att utröna och förstå själva skapelsehandlingen tämligen meningslösa. Att försöka förstå Guds skapelsehandling genom fysikaliska konstanter och lagar torde rimligen vara lika hopplöst som att försöka förstå Jesu uppståndelse eller vinundret i Kana med hjälp av modern vetenskap. Eller skulle Gud vara bunden av sina egna skapade "naturlagar"?

Vid ett tillfälle skriver McGrath att det naturligtvis ligger närmare till hands för en teolog, som arbetar i dialog med naturvetare och med naturvetenskap, att betona Guds medelbara handlingar, dvs. Hans inomvärldsliga agerande inom ramen för rådande naturlagar. Förmodligen torde detta gälla såväl Guds skapelsehandling som Jesu under. Men vari ligger det orimliga i inställningen att en allsmäktig Gud kan handla på olika sätt? Det ligger helt enkelt utanför vetenskapens kompetensområde att utröna Guds omedelbara handlingar. Att stå för denna inställning är intellektuellt sett rationellt och fullt försvarbart. Det handlar inte om att blanda in Gud direkt i det vetenskapliga arbetet, vilket sägs omöjliggöra det, utan det handlar om att vara öppen för att Gud kan ha skapat direkt och kan ingripa direkt. Problemet är bara att så många forskare idag ser utgångspunkten att någon gud inte finns, som vetenskapens default-läge. Allt annat väcker uppståndelse och, faktiskt, allt för ofta, ren vuxenmobbing.

Det är uppenbarligen med viss frustration McGrath har tagit del av texter från kristna författare under mitten av 1800-talet. I stället för att använda sig av en långt äldre kristen intellektuell tradition, som t.ex. Augustinus, fastnade de i artkonstans i Paleys tappning, menar McGrath, en uppfattning som med rätta beskrivs som en intellektuell och andlig tvångströja. Problemet är bara att tvångströjan inte är representativ för vare sig de mest framstående av Darwins samtida meningsmotståndare bland kristna vetenskapsmän eller som underlag för en nutida naturlig teologi, som på ett reflekterat och rationellt sätt kan förhålla sig kritisk till vår tids moderna biologiska evolutionslära. Med klarhet visar McGrath hur design inte kan bevisas. Design är enbart något man kan sluta sig till indirekt, enligt författaren. Detsamma skulle man kunna säga om väsentliga delar i modern evolutionslära, vilket dock McGrath inte gör. Darwin hade inte en enda belagd artövergång. Motsvarande problem med empirin finns förvisso även nu för vår samtida evolutionsteori. Med sin bok har emellertid McGrath gjort en betydande insats. Boken är väl värd att läsa och köpa, även om man inte håller med om författarens naturliga teologi. Det går ändå att uppskatta och förstå ansatsen.

Fotnoter

1. Richard Dawkins, 'Darwinism Triumphant: Darwinism as a Universal Truth', i Michael Robinson & Lionel Tiger (red.), *Man and Beast Revised*, (Smithsonian Institution Press), 1991), ss. 23-39.

Per Landgren

Fil dr. och gästforskare vid Oxford University